

ВЕРБАЛІЗАЦЫЯ ЭТЫКЕТНЫХ ЖЭСТАЎ У ЭПІСТАЛЯРНЫМ ТЭКСЦЕ

З ЛІСТАВАННЯ РЫГОРА БАРАДУЛІНА І ВАСІЛЯ БЫКАВА

Жэстам у “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” называецца “рух рукі, галавы, які абазначае што-небудзь або суправаджае размову” [6, с. 203]. У семіётыцы словам *жэст* абазначаюць рухі цела (не толькі галавы ці рук), якія служаць канвенцыянальнымі знакамі, што адрознівае жэсты ад фізіялагічных рухаў. Асобны падклас значымых жэстаў складаюць этыкетныя жэсты, якія “выконваюцца ў канкрэтных, строга фіксаваных сітуацыях у якасці элемента, што перадае ці інфармацыю пра структуру калектыву, у які ўключаны выканаўца жэста, ці інфармацыю пра тып сітуацыі, якая разгортваецца” [3, с. 196]. Да іх адносяцца жэсты вітання і развітання, застольныя, дыпламатычныя, рэлігійныя і некаторыя іншыя. Асаблівасцю прагматычных каардынат ліста (я – ты – тут – зараз) з’яўляецца дыстантнае размяшчэнне камунікантаў у часе і прасторы, што вядзе да вербалізацыі жэстаў, якія суправаджаюць кантактныя зносіны. Разгледзім асаблівасці слоўнага адлюстравання этыкетных жэстаў у перапісцы класікаў беларускай літаратуры Васіля Быкава і Рыгора Барадуліна [2; 5].

У ліставанні пісьменнікаў, што ахоплівае 43 гады (1960 – 2003) і змяшчае 203 беларускамоўныя (133 барадулінскія і 70 быкаўскія) лісты і паштоўкі*, адзначаны наступныя вербалізаваныя жэсты (далей ВЖ): “абдымкі”, “паклон”, “пацалунак”, “біццё чалом”, “кленчанне”, “хіленне галавы”, “хіленне чада”. Названыя ВЖ перадаюцца ў перапісцы моўнымі адзінкамі, якія з’яўляюцца дэрыватамі этыкетных жэстаў і валодаюць адметнымі прагматычнымі, семантычнымі і стылістычнымі характарыстыкамі. Звяртае на сябе ўвагу тое, што ў перапісцы няма намінацый поціску рукі, характэрных для беларускага эпістэлярыю ХХ ст. Напрыклад: *Затым цісну моцна Вашу руку* (Я. Купала. Ліст да Б. Эпімаха-Шыпілы), *Крэпка цісну Вашу руку* (Я. Колас. Ліст да І. Крупені), *Моцна цісну Вашу руку* (К. Крапіва. Ліст да Л. Рахленкі). Гэта сведчыць пра тое, што стасункі паміж майстрамі слова і землякамі былі сяброўскімі, пазбаўленымі адцення афіцыйнас-

ці. Вербалізаваныя жэсты выяўляюць розную частотнасць у перапісцы.

Найбольш ужывальныя вербалізаваныя жэсты – “абдымкі” і “паклон”, якія сустракаюцца адпаведна ў 53,2% і 52,2% ад агульнай колькасці пасланняў. Чатыры разы выкарыстаны намінацыі пацалункаў у лістах В. Быкава; адзначаны адзінкавыя ўжыванні формул *хілю галаву, хілю чало, б’ю чалом, чалом табе, чалом, кленчу тваім слядам* у пасланнях Р. Барадуліна.

У лістах Рыгора Барадуліна, як бачым, выразней акрэслена вертыкальная лінія жэстаў ↓ (паклон, кленчанне, хіленне галавы і чада, біццё чалом), у пасланнях Васіля Быкава – гарызонтальная ← (абдымкі, пацалункі).

Вызначым у ліставанні майстроў слова адзінкі для намінацыі кожнага жэста з улікам спадарожных інтэнсіфікатараў і запоененасці пазіцый “выканаўца” – “атрымальнік” ВЖ.

У перапісцы ВЖ “абдымкі” ўжываецца ў развітальным комплексе і прызначаны для завяршэння кантакту ў сяброўскай, прыязнай танальнасці. Гэтаму спрыяюць як колькасныя (*моцна, дужа*) ці якасныя (*шчыра, сардэчна, са шчырасцю*) інтэнсіфікатары, так і ўключэнне ў выкананне / атрыманне жэста трэціх асоб (сямейнікаў і нават барадулінскага катá Мірона). Яшчэ адно прызначэнне ВЖ “абдымкі” – ён выкарыстоўваецца ў афармленні віншавальных пасланняў: *Вінішую цябе, абдымаю, вельмі жадаю табе шчасце і здароўя* (В. Быкаў), *Дужа б я хацеў абняць цябе ў гэты дзень* [дзень нараджэння паэта], *ды, здаецца, ня выпадзе* (В. Быкаў). Згадка пра немагчымасць фізічна выканаць жэст падкрэслівае яго біялагічную аснову – цялеснасць. Яна таксама можа быць актуалізавана праз выкарыстанне формы імператыва: *Абдымі Валічку і пацалуй Дамінічку. Ад мяне і Ірыны Міхайлаўны* (В. Быкаў) – адрасант даручае выкананне жэста адрасату, які фізічна можа яго здзейсніць.

ВЖ “паклон”, у адрозненне ад “абдымкаў”, часцей сустракаецца ў асноўнай частцы пісьма і можа мець у якасці “выканаўцы” не адрасанта, а трэцюю асобу (трэціх асоб). Семантыка вербалізаванага паклону як этыкетнага знака выяўляецца ў кантэксце. “Паклон” можа выступаць як суправаджэнне прывітання, зычэння / пажадання, падзякі, шанавання.

Паклон у эпістэлярным тэксце можа выкарыстоўвацца як знак сувязі з роднай зямлёй,

* Кніга “Дажыць да зялёнай травы” [2], як і своеасаблівы дадатак да яе [5], утварае складанае жанрава-кампазіцыйнае цэлае, у якім, апрача ўласна лістоў, змешчаны паэтычныя пасланні Р. Барадуліна, аўтографы абодвух твораў, прыватныя лісты і паштоўкі, якія абагульнена называем у артыкуле *лістамі* (пасланнямі).

Табліца 1. Частотнасць вербалізаваных жэстаў у ліставанні Р. Барадуліна і В. Быкава.

Вербалізаваны жэст	Рыгор Барадулін (133 пасланні)		Васіль Быкаў (70 пасланняў)		Разам (203 пасланні)	
	Колькасць лістоў з ВЖ	%	Колькасць лістоў з ВЖ	%	Колькасць лістоў з ВЖ	%
Абдымкі	61	45,9	47	67,1	108	53,2
Паклон	98	73,7	8	11,4	106	52,2
Пацалунак	0	0	4	5,7	4	2
Біццё чалом	3	2,3	0	0	3	1,5
Кленчанне	1	0,8	0	0	1	0,5
Хленне галавы	1	0,8	0	0	1	0,5
Хленне чала	1	0,8	0	0	1	0,5

Табліца 2. Вербалізаваны жэст “абдымкі” ў ліставанні Р. Барадуліна і В. Быкава.

Адзінка для намінацыі жэста	Інтэнсіфікатары	“Выканаўца” жэста		“Атрымальнік” жэста		Ілюстрацыя ¹
		Адрасант	Трэцяя(ія) асоба(ы) ²	Адрасат	Трэцяя(ія) асоба(ы)	
Абдымаем	-	+	+	+	-	Абдымаем [тут і далей вылучана намі. – Д. Д.] цябе, даражэнькі! (В. Быкаў).
	Моцна	+	+	+	+	Моцна абдымаем Васіль і Ірына (В. Быкаў).
	Сардэчна	+	+	+	+	Сардэчна абдымаем – вашы Быкавы з вуліцы Танкавай (В. Быкаў).
	Са шчырасцю	+	+	+	+	Са шчырасцю абдымаем вас – Васіль і Ірына Быкавы (В. Быкаў).
	Шчыра	+	+	+	+	Шчыра абдымаем вашы Ірына і Васіль (В. Быкаў).
Абдымаю	-	+	-	+	+	А пакуль што – абдымаю цябе і ўсіх тваіх – да Мірона ўключна (В. Быкаў).
	-	+	-	+	-	Абдымаю цябе, браток мой, заступнік мой, залаты Васілю! (Р. Барадулін).
	Дужа	+	-	+	-	А я цябе дужа абдымаю, шчасцейка табе і здароўя (В. Быкаў).
Абдымі	-	+	+	-	+	Абдымі Валчку і пацалуў Дамінічку. Ад мяне і Ірыны Міхайлаўны (В. Быкаў).
Абняць	-	+	-	+	-	Дужа б я хацеў абняць цябе ў гэты дзень, ды, здаецца, ня выпадзе (В. Быкаў).

¹ У ілюстрацыйным матэрыяле захаваны асаблівасці аўтарскага правапісу.

² “Выканаўца” / “атрымальнікам” жэста можа выступіць не толькі чалавек, але і жывёла (кот Мірон, якога Барадулін згадвае як члена сям’і), а таксама персаніфікаваныя з’явы прыроды і культуры (гл. вербалізацыю жэста “паклон” у гэтым артыкуле).

увогуле Радзімай. Невыпадкова ў пасланнях Р. Барадуліна вербалізаваны паклон можа быць адпраўлены ад усіх шчырых і верных беларусаў, усіх добрых людзей, а таксама ад роднай зямелькі, родных аблачынак, бусьлянятак і пад. Цікава, што чужая зямля, рэаліі чужой прыроды ў пасланнях не выступаюць як “выканаўцы” жэста – яны сведчаць пра вялікую адлегласць паміж карэспандэнтамі і гэтым павышаюць каштоўнасць камунікацыі: *Паклон табе з-за акіяну* (Р. Барадулін), *Дарагія Валічка і Рыгорка, паклон вам з далёкай і змрочнай краіны* (В. Быкаў).

Фізічнасць жэста “паклон” праяўляецца праз інтэнсіфікатары, якія спадарожнічаюць вербалізаванай адзінцы: *паклон – нізкі, да зямлі, долу*. Гэты пералік дапаўняецца эпітэтам *зямны* з вершаванай часткі пасланняў: *Зямны паклон табе, Васіль, / Ушацкі волат на планеце* [2, с. 33]. Сустракаем у лісце Рыгора Барадуліна і індывідуальна-аўтарскае азначэнне для паклону – *вушацкі*

(выступае ў спалучэнні з прыметнікамі *нізкі*). Працэс адыходу пры вербалізацыі ад цялеснай асновы жэста ілюструецца прыкладам у лісце Барадуліна: *Дарэчы, званіў нека Арнольд Макмілен і пытаўся, ці атрымаў ты ягоную кніжку. Прыслаў мне паштоўку на колькі словаў, усё па-беларуску. У канцы: “Вялікі паклон Быкаву”* [2, с. 166]. Як бачым, брытанскі беларусіст выкарыстоўвае інтэнсіфікатар *вялікі*, які не суадносіцца з фізічнымі параметрамі выканання жэста “паклон”.

Вербалізаваныя “паклон” і “абдымкі” могуць выкарыстоўвацца ў якасці развітальных формул як паасобку, так і ў межах аднаго паслання. Магчымыя мадыфікацыі вербалізаванага жэставага спалучэння “паклону” і “абдымкаў” з улікам “атрымальнікаў”: а) паклон прызначаны членам сям’і, абдымкі – адрасату: *Паклон вяльможнай спадарыні Міхалішчы! Абдымаю* (Р. Барадулін); б) паклон прызначаны адрасату і членам сям’і, абдымкі – толькі адрасату: *Паклон ад усёй на-*

Табліца 3. Вербалізаваны жэст “паклон” у ліставанні Р. Барадуліна і В. Быкава.

Адзінка для намінацый жэста	Інтэнсіфікатары	“Выканаўца” жэста		“Атрымальнік” жэста		Ілюстрацыя
		Адрасант	Трэцяя(ія) асоба(ы)	Адрасат	Трэцяя(ія) асоба(ы)	
Кланяецца	-	-	+	+	+	Яна [жонка] – кланяецца ўсім (В. Быкаў).
		-	+	-	+	Ірына таксама кланяецца ўсім тваім дзяўчаткам (В. Быкаў).
Кланяцца	-	-	+	+	-	Прыязджаў цыганскі паэт зь Лёндану Вальдко Калінін, таксама захапляўся табой і прасіў кланяцца табе (Р. Барадулін).
Паклон	-	+	+	+	+	Паклон табе й панавітай Ірыне Міхалішцы ад усёй нашае сям’і аж да Мірона (Р. Барадулін).
		+	+	-	+	Паклон Ірыне Міхалішцы ад усіх нас (Р. Барадулін).
		-	+	+	-	Дарэчы, кожны раз Ганад просіць перадаць табе прывітаньне й паклон (Р. Барадулін).
	Дазямлі	+	-	-	+	Паклон да зямлі Ірыне Міхалішцы (Р. Барадулін).
	Долу	+	-	-	+	Паклон долу Ірыне Міхайлаўне (Р. Барадулін).
	Нізкі	+	+	-	+	Нізкі паклон вяльможнай спадарыні Ірыне Міхалішцы ад нашых нябёсаў, ад нашых дасьвецьцяў, ад мяне (Р. Барадулін).
		+	-	-	+	Нізкі паклон Валечцы і Ілонцы (В. Быкаў).
		-	+	+	+	Нізкі паклон і вітаньні табе й Ірыне Міхалішцы ад усіх добрых людзей, ад усіх маіх! (Р. Барадулін).
Нізкі, вушацкі	+	-	-	+	Паклон Ірыне Міхалішцы нізкі, вушацкі! (Р. Барадулін).	
Паклоны	-	+	+	+	Прывітаньне й паклоны ад усёй нашай хаты табе й Ірыне Міхалішцы (Р. Барадулін).	

шай сям’і табе й Ірыне Міхалішцы. Абдымаю цябе (Р. Барадулін). Вербалізаваны “паклон” часцей выступае формулай ветлівасці ў дачыненні да трэціх асоб, у той час як “абдымкі” – у адносінах да адрасата.

ВЖ “пацалунак” досыць распаўсюджаны ў развітальным комплексе беларускага сяброўскага ліста, напрыклад: Цалую тваю мілую пасівелую галаву (Я. Колас. Ліст да М. Лынькова), Цалую цябе (К. Чорны. Ліст да П. Глебкі). Аднак яго частотнасць у перапісцы В. Быкава і Р. Барадуліна невысокая. Аналіз ужывання намінацый пацалункаў сведчыць пра маркіраванасць гэтага ВЖ: Васіль Быкаў дасылае пацалункі малым істотам (унучцы Р. Барадуліна Дамінішцы і кату Мірону) ці выкарыстоўвае гэты жэст для перадачы прывітаньня ад жонкі Ірыны Міхайлаўны. Адзначаны толькі адзін выпадак, калі В. Быкаў непасрэдна звяртаецца да Р. Барадуліна з вербалізаваным пацалункам (гл. апошняю ілюстрацыю ў табліцы 4).

Лексема чало ў сучаснай беларускай мове адносіцца да высокага стылю [6, с. 742]. Формулы з гэтым кампанентам ужываюцца камунікантамі для выражэння пачцівых адносін да суразмоўцаў. Этыкема б’ю чалом (і яе варыянт чалом) выкарыстоўваецца Рыгорам Барадуліным у заключным комплексе ліста і цалкам адпавядае адзначанай намі вертыкальнай лініі жэстаў у ліставанні народнага паэта. Калі ВЖ “біццё чалом” сустракаецца ўжо ў помніках старажытнабеларускай пісьменнасці [гл. 4, с. 407], то “хіленне чала” можна лічыць індывідуальна-аўтарскім варыянтам

вэрбальнага азначэння паклону, фізіялагічнай асновай якога з’яўляецца “нахіленне галавы або верхняй часткі тулава” [6, с. 426].

Адметны характар мае і зварот кленчу слядам тваім, які адпавядае рускай эпістальнай канструкцыі *припадаю к твоим стопам (ногам)*, што ўжываецца як “узвышаная формула мужчынскага вітаньня, выражэння адданасці, любові да адрасата” [1, с. 433]. ВЖ з кампанентам чало і зварот з кленчу з’яўляюцца алюзіямі на хрысціянскія малітоўныя жэсты (гл. у пацвярджэнне напісанне займеннікаў у апошняй ілюстрацыі ў табліцы 5), што дазваляе меркаваць пра высокадухоўнае, нават сакралізаванае стаўленне паэта да сусветна вядомага пісьменніка-земляка. Пра гэта гаворыць і сам Рыгор Барадулін у адным з лістоў: “...ты ў храме душы маёй другі пасля Бога” [2, с. 32].

Формула *хілю галаву*, хоць і блізкая паводле структуры і стылістычнай афарбоўкі да *выразу хілю чало*, мае зусім іншае функцыянальнае прызначэнне: яна выкарыстоўваецца як знак пашаны памяці памерлага: *Прымі мае спачуванні. Хілю галаву перад светлай памяццю тваёй мамы* (Р. Барадулін).

Такім чынам, вывучэнне эпісталаграфіі беларускіх пісьменнікаў дазваляе вылучыць багаты рэпертуар вербалізаваных этыкетных жэстаў, якія ўжываюцца для ўстанаўлення і заканчэння кантакту, моўнага афармлення падзякі, віншавання, зычэння, выражэння пашаны да жывых і памерлых асоб. Вербалізацыя адбываецца праз

Табліца 4. Вербалізаваны жэст “пацалунак” у лістах В. Быкава.

Адзінка для намінацыі жэста	Інтэнсіфікатары	“Выканаўца” жэста		“Атрымальнік” жэста		Ілюстрацыя
		Адрасант	Трэцяя(ія) асоба(ы)	Адрасат	Трэцяя(ія) асоба(ы)	
Пацалуй	-	+	+	-	+	Абдымі Валічку і пацалуй Дамінічку. Ад мяне і Ірыны Міхайлаўны.
Пацалункі	-	+	-	-	+	Пацалункі – Дамініцы і кату Мірону.
Цалуе	-	-	+	+	+	З Богам, любыя мае. І нашы – кажа Міхайлішка, якая ўсіх вас цалуе .
Цалую	-	+	-	+	-	Абдымаю і цалую , твой Васіль Быкаў.

Табліца 5. Вербалізаваныя жэсты з кампанентам “чалом” у лістах Р. Барадуліна.

Адзінка для намінацыі жэста	Інтэнсіфікатары	“Выканаўца” жэста		“Атрымальнік” жэста		Ілюстрацыя
		Адрасант	Трэцяя асоба	Адрасат	Трэцяя асоба	
(Б’ю) чалом	-	+	-	+	-	Абдымаю цябе. Б’ю чалом .
		+	-	+	-	Чалом табе!
Хілю чало	-	+	-	+	-	Абдымаю цябе. Хілю чало перад Табою!

адлюстраванне і пераасэнсаванне фізічных параметраў і ўмоў выканання жэста, што праяўляецца ў выбары “выканаўцаў” / “атрымальнікаў” ВЖ, спадарожных інтэнсіфікатараў ветлівасці і адпаведных граматычных формаў. Даследаванне семантычных, прагматычных і стылістычных характарыстык вербалізаваных жэстаў у ліставанні Рыгора Барадуліна і Васіля Быкава не толькі выяўляе спецыфіку беларускага эпістальнага этыкету ў 2-й палове ХХ – пачатку ХХІ ст., але і служыць своеасаблівым ключом да разумення творчых індывідуальнасцей знакамітых майстроў слова і стасункаў паміж імі.

Спіс літаратуры

1. Балакай, А. Г. Словарь русского речевого этикета : ок. 6000 этикетных слов и выражений / А. Г. Балакай. – М. : Астрель : АСТ : Хранитель, 2007.

2. **Дажыць да зялёнай травы...** : ліставанне і аўтографы Васіля Быкава і Рыгора Барадуліна (1960 – 2003) / уклад, прадм. і камент. С. Шапрана. – Львів : ВолЯ, 2008.

3. Крейдлин, Г. Е. Кинесика / Г. Е. Крейдлин // Словарь языка русских жестов // С. А. Григорьева, Н. В. Григорьев, Г. Е. Крейдлин. – М. : Вена : Языки русской культуры; Венский славистический альманах, 2001. – С. 166 – 254.

4. Лепешаў, І. Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў / І. Я. Лепешаў. – Мінск : БелЭн, 2004.

5. **Твая паэзія вартая, каб гучаць з нябесных сфераў** : Невядомыя старонкі ліставання Васіля Быкава і Рыгора Барадуліна / прадм. і падрыхт. да друку С. Шапрана // Дзеяслоў. – 2010. – № 1. – С. 284 – 287.

6. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы**. – Мінск : БелЭн, 2002.

Дзмітрый ДОЎТАЛЬ,
аспірант кафедры беларускай мовы
Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя А. А. Куляшова.

Артыкул рэкамендаваны да друку доктарам філалагічных навук В. Рагаўцовым.